

The article is an attempt to find a new economic paradigm through the lens of arts management in an era of turbulence: haotiks. Also drafted optimal business model in the face of uncertainty, the core of which is expected to be IT-company with the rational elements of well-known patterns of production, production, economy, economic growth and economic interaction.

Key words: *chaos haotiks, the era of turmoil, turbulence, paradigm, global economy, recession, optimization, internetprostr, cyber security.*

А.І. Лукашенко

*кандидат історичних наук, доцент кафедри
країнознавства та міжнародного туризму Київського
міжнародного університету*

ДРУГИЙ ОСЬОВИЙ ЧАС СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ: ФОРМУВАННЯ ДУХУ КАПІТАЛІЗМУ В МЕЖАХ ДУАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ХРИСТІЯНСТВА

У статті здійснено аналіз головних критеріїв і характерних рис осьового часу Карла Ясперса, простежено причини й особливості трансформаційних процесів Європи XV-XVII ст., яким згідно із критеріями Карла Ясперса надано статус Другого осьового часу.

Ключові слова: *осьовий час, капіталізм, протестантська етика, есхатологія, християнський дуалізм, християнство, Церква.*

Найвідоміші спроби вивести історичну науку на макрорівень, у контексті дослідження проблем загальноцивілізаційного розвитку, пов'язані з науковими дискусіями формаційного та цивілізаційного підходів у поясненні суспільного поступу. Як відомо, формаційний підхід у своїй суті розділяє цільний історичний час на взаємовиключні формації. При такому підході складається враження про фокусування уваги дослідника на другорядних історичних фактах – на наслідках історичного процесу, але аж ніяк не на його рушіях. Проте це зовсім не дивно, оскільки формаційна історична ідеологія була створена в період першого буму матеріалізму та капіталістичного розвитку, для котрого майнова нерівність, класова боротьба, матеріальний інтерес були показниками духу епохи, у котрій «Бог помер» (Ф. Ніцше) в «боротьбі за існування та природному відборі» Ч. Дарвіна.

Цивілізаційний підхід у концепції трьох поколінь цивілізацій А. Тойнбі вже відображав еволюційність самого творця історії – людини, яка і видозмінювала цивілізацію. Проте дослідник розділяє загальний історичний процес самою відсутністю спільного знаменника світових цивілізацій, а отже не дає відповідь на запитання: у якому напрямку рухається людство? *Це запитання і донині залишається актуальним.* Загальним футурологічним побажанням А. Тойнбі була констатація необхідності створення єдиної духовної спільноти, через витворення образу єдиного Бога та злиття божественного і земного планів. Можна допустити, що подібні міркування були плодом надій сер. XX ст., доби знекровленої шокуючою Другою світовою війною, нацизмом, червоним терором та загрозами холодної війни [1]. Так, для того, щоб зрозуміти куди рухається людство та історія, потрібно чітко з'ясувати світоглядні мотивації історичної поведінки людини. Основою ж світогляду завжди була і залишається релігія, навіть у період атеїзму мотивація людини все одно обумовлена *вірою чи невірою людини в Бога, що й визначає її поведінку.*

Проблематика даної статті безпосередньо пов'язана із науковою концепцією Першого осьового часу К. Ясперса. Крім того, стрижневою ідеєю статті є вплив духовного чинника на мотиваційну поведінку творця історії – людини. Оскільки основою духовності є релігія, ми взяли основу християнства, а саме його дуалізм, як чинник трансформаційних процесів Другого осьового часу.

Досліджуючи питання Другого осьового часу, вважаємо за необхідне розглядати останнє в контексті Першого осьового часу світової історії, ідея котрого була закономірною спробою продовження традиції макрочивілізаційного підходу в дослідженні історії, про що детальніше йдеться нижче.

Так, мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності визначення Другого осьового часу через демонстрацію впливу останнього на хід світової історії, завдяки формуванню протестантської етики,

духу капіталізму та прориву в опануванні матеріального світу та утворенні сучасного світогляду; що було можливим у межах заданих координат системи християнського дуалізму.

Перший осьовий час (за К. Ясперсом, «осьовий час», «Перший осьовий час» - формулювання наше через виокремлення «Другого осьового часу») – термін, що позначає період між VIII і II ст. до н.е., коли відбувся різкий поворот в історії. На думку К. Ясперса, саме в цей час з'явилася людина сучасного типу і тому саме в цей період можна говорити про вісь світової історії. Головним критерієм для дослідника у виокремленні Першого осьового часу був вплив подій останнього на розвиток всього людства. Для аргументації останнього факту К. Ясперс констатує таке: упродовж осьового часу в Китаї виникли всі напрямки китайської філософії, в Індії склались Упанішади, сформувався буддизм; у філософії були розглянуті всі можливості філософського осмислення буття, аж до скептицизму, матеріалізму, софістики та нігілізму; в Ірані Заратуштра вчив про світ, де йде боротьба добра зі злом; у Греції – це був час Гомера, філософів Парменіда, Геракліта, Платона, трагіків, Фукідіда і Архімеда. Як зауважує К. Ясперс, усе, пов'язане з вищезазначеними іменами, з'явилося майже одночасно як на Сході, так і на Заході, незалежно один від одного. «Нове, що виникло в цю епоху в трьох згаданих культурах, зводиться до того, що людина усвідомлює буття в цілому, саму себе і свої межі. Перед нею відкривається жах світу і власна безпорадність. Стоячи над прірвою, людина ставить радикальні питання, вимагає звільнення і спасіння [2]». Дослідник стверджує, що в осьовий час були розроблені ті основні категорії, якими людина мислить дотепер і закладені основи світових релігій. *Найважливішою характеристикою цього часу Карл Ясперс називає прорив міфологічного світогляду - перехід від міфу до логосу.* В осьовий час, прагнучи до ідеалу й усвідомлюючи свою безпорадність, людина звертається до зовнішньої сили - до всемогутнього Бога, що живе поза світом і здатний врятувати людину за своєю доброю волею. К. Ясперс визнає, що він не може відповісти на запитання про причину осьового часу: «Ніхто не може повністю зрозуміти, що тут сталося, як виникла вісь світової історії! Нам належить окреслити контури цього поворотного періоду, розглянути його різноманітні аспекти, інтерпретувати його значення для того, щоб на даній стадії хоча б мати його перед очима як таємницю, яка продовжує поглиблюватися» [3].

Як ми помітили, К. Ясперс, у дійсності вперше на науковому рівні порушує проблему глобального всецивілізаційного впливу зміни світоглядних орієнтирів на історичний процес. Так, людина стає вісю історії і самого осьового часу. Крім того, досліджуючи працю К. Ясперса «Сенс і призначення історії», виникає думка про фанатичну зацікавленість автора в пошуку спільного начала всього людства. Можна допустити, що в післявоєнний час з усіма його загрозами, про які йшлося вище, автор намагався знайти логічне обґрунтування безглуздість геополітичного протистояння і кровопролиття через психологічно-філософську індивідуалізацію історичного процесу. Так, мету праці «Сенс і призначення історії» знаходимо в такому: «Людина – історична істота, а сама історія допускає пронизливий час сенс, що забезпечує осмисленість людських вчинків. Однак сучасність, що характеризується радикальним знебоженням світу, ставить під питання наявність якого-небудь вищого сенсу в історії. Тим паче, що колишні святині мали локальне значення і *не в змозі забезпечити духовну єдність усього людства, нагально потрібну в умовах глобалізації суспільного життя*» [4]. Так, питання про смисловому єдність всієї історії, без якої вона розсипається на незв'язний набір подій, ставиться К. Ясперсом насамперед як питання про можливість осмисленої поведінки людини в сучасному світі, що було найактуальніше в повоєнній Європі. Однак *витоки і мета історії*, які об'єднують людство в єдине ціле, достовірно автору *невідомі*, що додає антуражу його концепції і недарма. Так, наскрізними ідеями низки праць К. Ясперса, візьмемо за приклад «Куди рухається ФРН?», були вплив розбещеності народу комфортом і матеріальними благами на культурну деградацію та втрата життєстійкості цивілізації через втрату соціокультурної пильності [5]. Тому і покликання «Сенсу і призначення історії» полягало, як ми допускаємо, у підвищенні рівня пильності й осмисленості, чи то, у цілому, і переосмисленні загроз ядерної війни. Саме тому *єдність людської історії* виступає в К. Ясперса *предметом «філософської віри»*, яка відрізняється від релігійної своєю конфесійною нейтральністю і наявністю раціонального обґрунтування, на відміну від містично-релігійного сенсу історії А. Тойнбі, що полягає в єдності божественного і земного планів.

Детальний розгляд головних мотивів праці К. Ясперса «Сенс і призначення історії» необхідний нам для обґрунтування позиції дослідника щодо вірогідності виокремлення Другого осьового часу. Так, ми зрозуміли, що головна мета, яку передбачав дослідник, полягала у визначенні спільного культурного й духовного начала людства, при усвідомленні котрого втрачався б сенс будь-якого протистояння. Тому постановка питання про Другий осьовий час є другорядним і неважливим,

враховуючи вищезазначене. Недивно, що К. Ясперс зазначає про трансформаційні процеси впродовж усієї історії людства від осьового часу як наслідок запитів останнього. Проте подібний підхід викликає занепокоєння, оскільки відкидає у своїй основі фактор еволюції людської цивілізації. Однак, незважаючи на свою, здавалося б, однозначну позицію, автор робить зауваження щодо Другого осьового часу в деяких розділах своєї роботи. У першому випадку, коли виділяє чотири гетерогенних періоди людської історії: прометеївську епоху (виникнення мови, знарядь праці, уміння користуватися вогнем), епоху великих культур давнини, епоху духовної основи людського буття (що починається з осьового часу) й епоху розвитку техніки. У людській історії автор виявляє так звані два дихання. Перше веде від прометеївської епохи через велич культури давнини до осьового часу з усіма його наслідками. Друге починається з епохи науки і техніки і, можливо, веде до нового, ще далекого другого осьового часу, до справжнього становлення людини. Крім того, К. Ясперс, використовуючи метод парадоксу, вступає так би мовити сам із собою в полеміку і, виокремлюючи два осьових часи, перший – неолітична революція, другий – період 1500-1800 рр. в Західній Європі, спочатку надає статус другого місця осьовому часу 1500-1800 рр., наголошуючи на тому, що це наша історична основа, а потім взагалі лише цю історичну основу статусу осьового часу.

Ми підійшли до питання обґрунтування Другого осьового часу і його хронологічних меж, а саме XV-XVII ст. Передусім зазначимо, що зазначений період у європейській історії досліджений ґрунтовно й поліаспектно. Переважна більшість історичних розвідок, присвячена вивченню низки проблем, яким дали такі кабінетні терміни, як наприклад: пізнє середньовіччя, початок епохи раннього нового часу, великі географічні відкриття, науково-технічний переворот, інквізиція, реформація, доба відродження, протестантство, тридцятилітня війна, опричнина, смута, старообрядницький рух, великодержавна концепція «Москва – третій Рим» і т.д. Сучасна історіографія дає ґрунтовні пояснення особливостей перебігу низки зазначених складних історичних процесів, але часто уникає системного аналізу особливостей перехідної епохи – світоглядно-парадигмального перетворення Середньовіччя в добу Нового часу. Так, Західна Європа перетворилась із ареалу поселень страждаючих від голоду, стихійних лих і залежних від милості Божої в могутні державні утворення капіталістичного укладу та сучасних стандартів міжнародної політики. Східна Європа трансформувалась із Московського князівства в Російську імперію, пройшовши шлях від князя, царя до імператора. Такі суттєві трансформації не пояснювали ані науково-технічним переворотом, ані великими географічними відкриттями, навіть протестантством чи то реформами Нікона. Поштовх до такого епохального зрушення варто шукати в світоглядних принципах доби середньовіччя, основою яких була есхатологічна картина бачення світу, що передавалася людством від покоління до покоління через міфи, древні релігійні вірування, культу й особливого розквіту набула саме в медієвістичну епоху. А це відбулося винятково за рахунок кульмінації в системі протистояння християнського дуалізму, а саме в протистоянні божественного і диявольського. *(Так, нам відомо, що без постаті Диявола і похідної від нього гріховності людини не можливе ні перше, ні друге пришествя Христа, а отже, і вся есхатологічна картина бачення світу.)* Але, як це не парадоксально, саме ідея кінця перетворюється в цей період, раннього нового часу, в ідею прогресу, тотальна релігійність, при якій сенс життя середньостатистичного європейця полягав у кредо: «народитися, жити, померти і бути судимим» [6] перетворюється в перші приклади атеїзму. Спираючись на один із критеріїв визначення осьового часу К. Ясперса, що полягав, як ми пам'ятаємо, у прориві світогляду (див. вище), вважаємо за необхідне пояснити причини згаданого прориву та його наслідки, залежно від масштабності котрих ми будемо надавати чи не надавати статус Другого осьового часу XV-XVII ст.

Як уже зазначалося, для середньовічного європейця очікування кінця світу перетворилось у сенс життя [7]. Так, кожен турбувався про очищення своєї душі напередодні Другого пришествя Христа. Але Інтерес до вивчення останніх посилювався лише в XX ст. Нині існує низка праць, які прямо чи опосередковано присвячені проблематиці середньовічного апокаліпсису, адже вся епоха пронизана очікуваннями кінця світу і тому при дослідженні будь-якої сфери суспільного життя медієвістичної епохи не уникають даного лейтмотиву. Серед цих праць ми для прикладу називаємо роботи таких дослідників: А. Гуревич, М. Малерб, Н. Тальберг, К. Армстронг, М. Еліаде, Ж. Ле Гофф, Е. Поньйон, М. Бейджент, Р. Лі, Ж. Делюмо, Ж. Мінуа, П. Лоб'є та ін. [8]. Водночас слід зазначити, що узагальнених, систематизованих праць щодо заданої проблематики, на жаль, немає. У зв'язку з цим, нами була здійснена історична розвідка щодо впливу есхатологічних очікувань на трансформаційні процеси в Європі XV-XVII ст. [9]. Тому, спираючись на власні дослідження, роботи згаданих науковців і переслідуючи мету, порушену в даній статті, дозволимо собі

аксіоматично сприймати есхатологічні очікування як світоглядну парадигму середньовічної доби, вплив котрої на Західноєвропейську та Східноєвропейську ойкумени коротко ми анонсуємо нижче¹.

1. У Західній Європі християнська церква була першопочатково приматом над світською владою. Враховуючи останнє і через релігійний західний раціоналізм пов'язану з ним юридичну концепцію гріха, простежуємо наростання на теренах Західної Європи великої есхатологічної напруги, яка була головним атрибутом верховенства християнської церкви та засобом утримання влади. Підтвердження цього знаходимо в есхатологічних історіях 1000 року в Європі, саме в той період, коли християнство утверджується як офіційна релігія на європейських теренах. *Церкві вдалося насадити культ гріховності через концепцію первородного гріха. У такій ситуації сама Церква віддала людину повністю на поталу Диявола, як батька гріха та спокуси. Крім того, для утримання своєї влади Церква не гребувала жодними засобами, щоб переконати людину в тотальній її гріховності, а отже, у гострій потребі в послугах її священиків. Саме тому 1000 рік перетворився в істерію есхатологічного розпачу, розуміння невідповідності Богу і страх перед Страшним Судом.*

2. У Західній Європі через релігійну індивідуалізацію концепції гріха та насадження есхатологічної ідеології церквою формується тотальне безальтернативне апокаліптичне майбутнє в межах релігії провини, що дає поштовх масовому непідвладному, уже церкві апокаліптичному культу, який поступово знаходить свою реалізацію вже починаючи від доби Хрестових походів, прийняття догмату про чистилище 1254 року, санкціонування практики інквізиції 1233 року, виникнення частих згадок про папу як Антихриста, починаючи із XIV ст., заборони проповідникам у 1516 році вказувати точну дату пришествя Антихриста і Страшного Суду тощо. *Так, з цих фактів стає очевидним підсвідомий бунт середньовічної людини проти тотальної гріховності і неспроможності виправдати вимоги Бога. Бунт проти гріховності, проти Диявола і проти Церкви (а отже, майже і проти самого Бога) породив феномен компромісної логіки, за якої Папа Римський іде на поступки населенню і приймає догмат про чистилище, щоб хоча б трішечки надати шансів людині потрапити до Царства небесного, а не в руки Диявола. А інквізиція була проявом прагнення людини очистити своє суспільство від скверни, хоча часто причиною спалень слугувала скверна тих, хто спалював (заздрість, хіть, гнів і т.д.). Зрештою, у всій цій катавасії Папа стає Антихристом, що було абсолютно закономірним і саме тому він забороняє пророкувати кінець світу, а отже намагається зняти напругу в протистоянні добра і зла, Бога і Диявола в душах людей.*

3. У протистоянні між офіційною католицькою позицією щодо християнського дуалізму й апокаліптики та масовою есхатологічною свідомістю, втомленої від боротьби з диявольським гріховним началом, виникає ще один суб'єкт – зріла світська влада, прошарок майбутньої буржуазії, світогляд і діяльність якої йшла врозріз із католицькою церквою. Саме тому світська влада, використовуючи всі можливості науково-технічного прогресу в масовій пропаганді (друкарський верстат, гравюра, театр тощо) використовує вже неконтрольований церквою масовий апокаліптичний культ у становленні своєї влади, основою якої був прогрес. *Прогрес як торжество матеріального, а не духовного начала.* Протестантизм звільнив людину від апокаліптичного страху кредом — «спасіння вірою» (Мартін Лютер), дав свободу у вільному виборі релігії через індивідуалізм і утвердження світських засад громадського життя та затвердив нову світоглядну протестантсько-капіталістичну парадигму, яка стає лідируючою за результатами Тридцятилітньої війни. *Так, помічаємо, що протестантизм звільнив людину від духовних митарств, маніпуляцій Папи, дав поштовх до матеріального прогресу, але водночас унеможливив духовне самовдосконалення людини «спасінням вірою». Так, у цілому все залишилося як і було — людина опинялася як і раніше в руках так ненависного, але близького за гріховністю, Диявола і шансів у неї стало ще менше в наближенні до Царства небесного. Ілюзія спасіння дала вивільнення енергії, яка вже йшла не на апокаліптичні істерії, а на створення матеріального благополуччя. Діяльність протестантів у цій сфері вважалася виконанням волі Бога. Не дарма протестанти, на думку М. Вебера - найуспішніші у світі люди.*

Тепер з'ясуємо масштаб цивілізаційних зрушень. Те, що трансформації XV-XVII ст. мали глобальний, загальноцивілізаційний характер, сумнівів не викликає. Саме на основі зрушень

¹ Зазначимо, що даний дискурс дещо розширює горизонти згаданого нами дослідження оскільки розглядає середньовічну есхатологію з призми її мотиваційної основи, а саме християнського дуалізму.

зазначеної доби людство інтегрувалось у реальну макроцивілізаційну систему із традицією протистояння двох наддержав. Також на основі досліджених у даній роботі трансформацій, капіталізм, виникаючи як явище Західного світу, стає домінуючою системою світового масштабу, що так само, як неолітична революція, перші цивілізації або ареали культурних та інших зрушень «осьового часу», були спочатку локалізовані в певних центрах випереджаючого розвитку, а потім поширювалися по всьому світу, виводячи людство на нову стадію еволюції, так і капіталізм, утвердившись у Західній Європі та Північній Америці, розпочав звідси свою «тріумфальну ходу» по земній кулі. Тобто наслідком історичних подій і світоглядних зрушень XV - XVII ст. стала сучасна світова економічна й геополітична системи, а звідси - і повсякденне життя жителя тієї чи іншої країни. Однак наша позиція, на перший погляд, суперечить поглядам таких авторитетних вчених, як Карл Ясперс (про що йшлося вище) і Юрій Павленко. Головним аргументом Карла Ясперса в даному випадку є наділення неосьового часу винятково європейськими координатами. Наші контраргументи: по-перше, К. Ясперс розглядає питання цивілізаційних зрушень 1500-1800 рр. дещо під іншим кутом зору, а саме локалізованим у культурному та західноєвропейському контекстах: «Прекрасні духовні творіння Європи 1500-1800 рр., перед якими тьмяніють досягнення науки і техніки - творіння Мікеланджело, Рафаеля, Леонарда, Шекспіра, Рембрандта, Гете, Спінози, Канта, Баха, Моцарта – змушують нас зіставити європейську культуру з осьовим часом дві з половиною тисячі років тому. Чи потрібно нам виокремлювати другу вісь історії?» [10]. Подібна риторична постановка запитання, яке ґрунтується не на аналізі корінних переломно-світоглядних процесів, а на мистецьких роботах, першопочатково була зорієнтована на несхвальну відповідь, з метою додати більшого антуражу першому осьовому часу, який власне і є предметом дослідження К. Ясперса. По-друге, додамо таке: «Початок великого прориву тяжіє до пізнього середньовіччя. Усе попереднє і спогади про нього, ймовірно лише передумови. Але й сам прорив - не що інше, як нова недосліджена загадка» [11]. Таким чином, сам автор перечить собі, адже стверджує, що другого осьового часу не може бути і водночас наголошує на недослідженості і незбагненності процесів. Отже, наше виокремлення періоду XV - XVII ст. як осьового часу не суперечить ідеям і твердженням Карла Ясперса, радше дане дослідження розвиває і доповнює його.

Юрій Павленко розвинув твердження К. Ясперса щодо «неосьового часу» як винятково європейського явища. Дослідник у своїй доказовості спирався на локалізований західноєвропейський ареал і поняття капіталізму. Так, «ми схилиємося до висновку, що капіталізм у його суворому, марксістсько-зомбартівсько-веберівському розумінні виступає не як стадія загальнолюдського поступу, а як фаза еволюції суспільства західного типу, західного шляху або західної лінії розвитку. Його виникнення та тимчасове панування у світі відіграли величезну роль в історії людства. Капіталізм створив нову техніку, нову систему транспортних зв'язків, накопичення й трансляції інформації, поєднав людство в єдину макроцивілізаційну систему. Але він не зміг і радше не зможе оволодіти всім людством. Якщо скористатися тойнбіанською термінологією, «виклики», які він кинув усім незахідним цивілізаціям, на певний час приголомшили їх, але незабаром останні почали давати на них «відгуки», оволодіваючи тими технічними засобами, завдяки яким (та й не тільки їм) Захід упродовж XVI-XIX ст. утвердив свою гегемонію над людством» [12]. У зазначеній цитаті знаходимо дещо суперечливі твердження. Звісна річ, під впливом капіталізму індус чи буддист не перетвориться в католика чи протестанта, але беззаперечним лишається той факт, що капіталізм породив панівне індустріально-інформаційне суспільство, яке породило ту екологічну кризу, яка має загальноцивілізаційний вплив. Враховувати витоки сучасного інформаційного суспільства з усіма його перевагами і загрозами, на наш погляд, є надзвичайно важливим. Також ми повинні чітко усвідомлювати, що «відгуки» незахідних цивілізацій на «виклики» Заходу будуть обумовлені саме специфікою останніх. Таким чином, у дослідженні ми намагались не розмежовувати єдність процесів, враховувати синтетизм впливів та розглядати події не тільки в теоретично-категоріальному контекстах, а насамперед знаходити в цих подіях людину і з її світоглядом. Отже, період XV - XVII ст. – це Другий осьовий час, історична основа суспільства індустріально-інформаційних технологій і сучасних міжнародних відносин, у яких західний блок у своїй експансії на незахідні країни використовує торгівлю марку ринкової економіки й демократії. Проте відкритим для подальшого дослідження залишається таке питання: у якому напрямку прямує людство під впливом Другого осьового часу і чи можна назвати утвердження капіталізму дійсно прогресом? Ми рухаємося до Бога чи до Диявола, якщо говорити про систему координат християнського дуалізму? Запитання риторичне, проте очевидно, що зворотним боком культу матеріального благополуччя є занепад духовних начал, свідченням чого є розклад інституту шлюбу в старому світі, культ розпусти і навіть створення Церкви Сатани в США.

Література

1. Тойнби А. Дж. Постижение истории: сборник / А. Дж. Тойнби ; сост. А. П. Огурцов. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
2. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. - М.: Политиздат, 1991. - С. 42.
3. Там само. - С. 79.
4. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. - М.: Политиздат, 1991. - С. 119.
5. Ясперс Карл. Куда движется ФРГ? / К. Ясперс. - М., 1969. - 224с.
6. Гуревич А. Я. Культура и общество Средневековой Европы / Арон Яковлевич Гуревич. - М., 1989. - С. 89.
7. Гуревич А. Я. Культура и общество Средневековой Европы / Арон Яковлевич Гуревич. - М., 1989. - С. 94.
8. Гуревич А. Я. Культура и общество Средневековой Европы / Арон Яковлевич Гуревич. - М., 1989. - С. 94.; Малерб Мишель. Религии человечества / Мишель Малерб. - М., 1997. - С. 434; Тальберг Н. История христианской церкви / Н. Тальберг - К., 2004. - С. 93; Элиаде М. История веры и религиозных идей. Том 3: от Магомета до Реформации / [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://v.v.gumer.info/bogoslov/Buks/Relig/Eliad4/13.php>; Армстронг Карен. История Бога. Тысячелетие искания в иудаизме, христианстве и исламе / Карен Армстронг. - К., 2004. - С. 301; Гофф Жак ле. Цивилизация средневекового запада / [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://lib.aldebaran.ru/author/ie_goff_zliak/; Поньон Э. Повседневная жизнь Европы в 1000 году / Эдмон Поньон. - М., 1999. - С. 71.
9. Лукашенко А. Есхатологічні очікування: витоки та особливості в Європі. // Часопис української історії / За ред. Доктора історичних наук, професора А. П. Коцура. - Київ, 2009. - Вип. 13. - С. 69-74.; Лукашенко А. Європейська есхатологія XV ст.-особливості та вплив на розвиток середньовічного суспільства // Вісник академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України / За редакцією В. Є. Трубенка. - Київ, 2009. - Вип. 4. - С. 121-126.; Лукашенко А. Есхатологічні мотиви німецької реформації // Вісник академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України / За редакцією В. Є. Трубенка. - Київ, 2009. - Вип. 2. - С. 119-123.; Лукашенко А. Есхатологічні очікування в Європі XV- XVII ст. та їх вплив на формування суспільства сучасного типу // Етнічна історія народів Європи / За ред. Доктора історичних наук, професора В. Ф. Колесника. - Київ, 2008. - №26. - С. 134-139.
10. Ясперс Карл. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. - М.: Политиздат, 1991. - С. 97.
11. Там само. - С. 98.
12. Павленко Ю. История мировой цивилизации. Философский анализ / Юрий Павленко. - К. : Феникс, 2002. - С. 28.

The article analyzes the main criteria and characteristics of axial time Carl Yaspers, traces the causes and features of the transformation processes in Europe XV-XVII centuries. Which according to the criteria Carl Yaspers given the status of Second axial time
Keywords: *axial time, capitalism, Protestant ethics, eschatology, Christian dualism, Christianity. Church.*

В статтє осуцествлен анализ основных критериев и характерных черт осевого времени Карла Ясперса, прослежены причины и особенности трансформационных процессов Европы XV-XVII вв., Которым согласно критериям Карла Ясперс предоставлен статус Второго осевого времени.

Ключевые слова: *осевое время, капитализм, протестантская этика, эсхатология, христианский дуализм, христианство, Церковь.*